

УДК 947.7: 329,7

Сергій Бондаренко

НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ ТА ЙОГО РОЛЬ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НАПРИКІНЦІ 80-Х – НА ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті автор розглядає основні аспекти діяльності Народного Руху України у контексті відродження Української держави наприкінці 1980-х – на початку 90-х років ХХ століття.

Ключові слова: Народний Рух України, суспільно-політичне життя, державотворення, національне відродження.

24 серпня 1991 року у громадсько-політичному житті України відбулася визначна подія в історії, що мала важливе значення в самоствердженні українського народу, у його боротьбі за національну державність та незалежність. Титанічні зусилля для втілення незалежності були прикладені національно-патріотичними організаціями та рухами серед яких чільне місце посів Народний рух України. Саме період горбачовської перебудови став тим ключовим моментом в радянській історії, коли народи СРСР могли відчутти подих свободи і віяння демократії. Осінь 1989 року стала тим переломним моментом, що визначив подальшу долю існування СРСР та її союзних республік. УРСР в цей час не стояла осторонь, а займала одне з провідних місць у боротьбі за незалежність. 8–11 вересня 1989 р. в будинку вчителя в Києві проходив з'їзд однієї із найбільших і найпрогресивніших громадсько-політичних організацій Народний Рух України (далі – НРУ), яка відіграла вирішальну роль у здобутті незалежності Української держави та її подальшої розбудови у відповідності до викликів в означений період історії.

Сучасний стан розвитку історичної науки в Україні визначається наявністю наукових досліджень місця та ролі політичних партій, громадських організацій і рухів у житті суспільства, становлення й розвитку України. До таких суспільно-політичних рухів та громадських організацій належать Українська Гельсінська спілка, Товариство української мови, Товариство Лева, Зелений світ, а також – масова громадсько-політична організація, котра підняла в Україні прапор боротьби за її незалежність і суверенітет та очолила національно-демократичний рух, ядром якого він був, за відродження та розбудову української національної державності.

Важливо зазначити, що аналіз української та зарубіжної історіографії цієї проблеми дає підстави для висновку, що вона ще й досі недостатньо розроблена, хоча з кожним роком з'являються нові наукові дослідження з даної проблематики. Проте аналіз стану вивчення проблеми історії виникнення і діяльності НРУ наприкінці 1980-х – початку 1990-х років доводить, що вона представляє великий інтерес для дослідження і буде актуальною темою на протязі великого періоду часу у майбутньому. Проведений огляд історіографії з обраної теми показав, що дослідники здебільшого зверталися до таких питань, як: історія Ради Національностей НРУ, діяльності Руху з розробки національної програми, її практичного втілення, ролі Руху у створенні багатопартійної системи, розвитку українського національно-визвольного руху, взаємодія НРУ з українською діаспорою [1–10]. Аналіз сучасного стану наукової розробки історії виникнення, становлення і діяльності в окреслений період і надалі свідчить про те, що сьогодні ця проблема ще не достатньо цілісно вирішена і потребує подальшого вивчення та комплексного дослідження концептуальних засад і багатогранної практичної діяльності НРУ в контексті сучасного українського національно-державного відродження. Певною спробою надолужити прикру прогалину вітчизняної історіографії є це дослідження.

Аналіз історичних передумов виникнення Народного Руху України призводить до висновку, що вони визначаються як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками: станом

України як в межах радянської держави, а також розвитком міжнародної суспільно-політичної думки у напрямку свободи і незалежності кожного народу, його правом на самостійну національну державність. Тобто, український Рух, як ядро громадсько-демократичних сил України, – це динамічна складова процесу національного державотворення, що формувався під впливом політичних, економічних, культурних чинників і перманентно розвивався в часі й просторі, забезпечуючи практичну реалізацію актуальних завдань української національної ідеї. Суб'єктивним чинником виникнення Руху слід вважати традиції національно-визвольного руху українських дисидентів, шістдесятництва, Української Гельсінської групи, національно-демократичних організацій та об'єднань: “Меморіалу”, Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка, “Просвіти”, асоціації “Зелений світ”, що стало поштовхом до активізації у боротьбі за власну державу. Рухівські лідери, серед яких були колишні дисиденти – В'ячеслав Чорновіл, брати Михайло і Богдан Горині, Іван Дзюба, Левко Лук'яненко, шістдесятник Іван Драч набули досвіду організаційної боротьби за часів Української Гельсінської групи та Української Гельсінської спілки.

Духовними витоками Руху стали споконвічні прагнення українського народу до самовизначення, здобуття національних прав і встановлення власної держави. НРУ, з ініціювання процес створення незалежної України, був породжений вибухом громадсько-політичної активності на хвилі національного відродження 1989–1991 рр., акумулював ідею незалежності Української держави, зробив її першочерговою [11, с. 8]. Враховуючи попередній досвід національно-визвольних змагань, він на противагу налагодженому десятиріччями механізму тоталітарного режиму протиставив ініціативу й діяльність народу. І заслугою його лідерів та керівників було те, що вони використали попередні історичні надбання в цій царині у нових політичних і соціально-економічних умовах.

Об'єктивними передумовами виникнення НРУ були тоталітарний характер радянської системи, стан України в складі СРСР, відсутність власної Української держави. Перебування України упродовж тривалого часу в складі СРСР призвело до глибокої політичної та економічної кризи, практично до вирішення питання про існування чи не існування Української держави і нації взагалі [12, с. 104].

Важливою передумовою утворення НРУ було послаблення тоталітарної політики в СРСР за часів М. Горбачова, а також утворення народних фронтів у Прибалтиці, а згодом і на Кавказі. Попри декларовану лояльність до влади ці структури практично одразу зайняли жорстку позицію, в якій простежувалося чергове посилення місцевих національних рухів. Зокрема, Народний фронт Естонії запропонував для республіки політичний суверенітет, достатньо автономну економіку, введення, поряд із союзною власної грошової одиниці, відновити естонське громадянство, фактично створити власну армію [13, с. 117].

Народний Рух України виступив як широка коаліція національно-демократичних сил, об'єднавши представників усіх верств українського суспільства, що підтримали демократичні реформи в республіці, та став чинником консолідації національно-демократичних сил. Рух української спільноти, руйнуючи стару радянську систему, був суголосний глибинним силам національної історії. У суперечності з комуністичною ідеологією, Народний Рух України став своєрідним спрямовуючим вектором для національно-демократичного руху, не випадково роль загальносоюзних партій на Україні була незначною. Актуалізація рухівської ідеї в суспільстві стала ознакою його політизації, відмови від пасивного сприйняття рішень до готовності самостійно їх виробити й відповідати за них. Природно цей перехід був позначений пошуком нових форм участі в громадсько-політичному житті країни поза межами партійних структур.

Ідеологія НРУ в цілому відображає характерну тенденцію всього українського національно-визвольного руху, а саме – перехід від бездержавного до державного статусу української нації. Вже перші програмні документи рухівської організації свідчили про її опозиційний до влади характер, що зберігся упродовж всього часу її існування. Програма НРУ синтезувала в собі усі вимоги українців до демократизації суспільно-політичного

життя, створення умов для національно-державного відродження, поліпшення життєвого рівня, збереження природного середовища. У прийнятій установчим з'їздом програмі Руху обстоювалось питання відродження української мови і культури, порушувались екологічні проблеми, що постали перед Україною, особливо після аварії на Чорнобильській АЕС, вказувалось на необхідності проведення демократизації політичної, економічної і соціальної системи республіки. Особливий наголос робився на необхідності забезпечення прав національних меншин і груп в Україні. Виразне домінування саме національної ідеї було тим критерієм, який дозволив однозначно ідентифікувати Народний Рух України як виразника інтересів українського народу [14, с. 17].

Становлення Народного Руху України не можна розглядати поза демократичним рухом, адже навіть перші акції національних сил у 1987–1989 рр. спрямовувалися на поширення гласності, плюралізму, реального доступу до механізмів влади. У процесі кристалізації рухівської ідеї можна виділити, на нашу думку, наступні етапи: перший – публічні висловлювання потреби створення народного фронту за підтримку перебудови (липень – вересень 1988 р.); на другому простежується підтримка ідеї письменницькою організацією та робота над документами (жовтень 1988 – 16 лютого 1989 рр.); для третього етапу характерне публічне обговорення програмних документів (16 лютого – 9 вересня 1989 р.). Рух, разом з іншими національно-демократичними організаціями, виступав за реальний політичний і економічний суверенітет України; політичний плюралізм; багатопартійну систему; створення економічної системи України на засадах різноманітності; рівноправних форм власності: державної, кооперативної, індивідуальної, акціонерної, приватної, змішаної; прийняття нової Конституції України, створеної до міжнародних угод про права і свободи людини; національне відродження українського народу, вільний розвиток культури і мов національних меншин України; реальну свободу віросповідання, легалізацію Української греко-католицької церкви та Української автокефальної православної церкви.

У той же час у програмових документах і діяльності НРУ позначилися притаманна українцям обережність та вичікування в прийнятті відповідальних рішень, далися взнаки наслідки радянської національної політики, сформоване мислення згідно з директивами КПРС. Чітко сформульовані ідеї суверенності та незалежності України знайшли своє відображення в програмних документах Руху лише тоді, коли процес демократизації українського суспільства розвинувся настільки, що було прийнято радикальну “Декларацію про державний суверенітет”.

Попри домінуючу романтично-мітингову суть рухівської діяльності в початковий період історії НРУ та певну невизначеність перших програмних документів, з перших днів існування Рух виступав за українську національну державність і національно-культурне відродження українців. Рух постав не лише як громадсько-політичне об'єднання, а насамперед політична концепція, нова форма багатовікової боротьби українського народу за самостійну і незалежну Українську державу. У процесі вивчення механізму його функціонування найбільш реально проявлялися такі напрямки проведення політичної, агітаційної та організаційної роботи з піднесення національної свідомості громадян України як вирішальної передумови здобуття української державності та побудови громадянського суспільства; висування своїх кандидатур на виборах; його взаємодія з іншими самодіяльними рухами, об'єднаннями і партіями на спільній або коаліційній платформі; підготування і поширення друкованих видань та інших інформаційно-пропагандистських матеріалів; прагнення до координації дій і обміну досвідом політичної боротьби з національно-демократичними силами різних регіонів України. На характер Руху особливо впливали й різні форми і методи в громадсько-політичній роботі серед населення республіки, які застосовувались. Найчастіше використовувалися: мітинги, демонстрації, акти громадської непокори, засоби масової інформації, як впливова сила на суспільно-політичну думку.

Найпотужнішими заходами Руху були “Живий ланцюг” до дня Злуки ЗУНР та УНР (22 січня 1990 р.) та масове відзначення 500-річчя запорізького козацтва (7–12 серпня 1990 р.) на Нікопольщині та в Запоріжжі, а також великі історико-просвітницькі акції під Берестечком,

Батурином, в Лубнах і Хотині [15, с. 7]. Вони демонстрували силу Руху, єдність України на шляху до її соборності.

Багатогранна діяльність НРУ справила визначальний вплив на консолідацію демократичних сил та їхнє організаційного згуртування, наростання різновекторних виявів громадсько-політичної активності у боротьбі за незалежність і відновлення української національної державності. Значну роль у посиленні впливу Руху на свідомість громадян відіграли виборчі кампанії 1989–1990 рр., а також парламентські і непарламентські форми роботи.

Найбільшим досягненням НРУ було прийняття Верховною Радою 16 липня 1990 р. “Декларації про державний суверенітет України ” та 24 серпня 1991 р. “Акту проголошення незалежності України ”, що переконливо свідчило про його значний внесок у відновлення й становлення Української держави, тобто серед найвизначніших досягнень слід назвати незалежність України. Рухівці відіграли роль каталізаторів демократичних процесів досліджуваного періоду української історії, формуючи своєю радикальною позицією рішучість, впевненість і відданість ідеї демократичної, правової та самостійної України. Найактивніше діяльність НРУ проявилася в західних областях і в центрі, тобто там, де національна свідомість населення була найсильніша, і де українці виразно ідентифікували себе з Україною, а не з СРСР, визначали себе, власне українцями, а не радянськими людьми.

У багатоаспектній діяльності Народного Руху України в умовах боротьби за відродження Української держави на одне з перших місць постало завдання залучення всіх національних меншин, що проживали на теренах України до участі в суспільно-політичному житті й державотворенні, перетворити багатонаціональний склад населення республіки на чинник сили і могутності держави. У відповідні періоди створення і становлення Руху національні проблеми були чи не найголовнішими серед широкого спектру проблем. Національне питання знайшло своє відображення в програмних і пропагандистських документах НРУ: програмах і статутах Всеукраїнських зборів НРУ, зверненнях, заявах та ухвалах центрального проводу, великої та малої Рад НРУ [16].

Питання, що піднімалися в рухівських документах, стосувалися таких ключових проблем, як: права людини, нації та держави; питання двомовності; проблема російсько-українських відносин; кримсько-татарська проблема; питання взаємин національних меншин; допомога національно-культурним товариствам. Діяльність Руху щодо гармонізації міжнаціональних відносин здійснювалась за напрямками: використання Ради Національностей НРУ, фракції націонал-демократів у парламенті, організація багатотисячних маніфестацій, страйків, мітингів, що проходили під національно-демократичними гаслами; проведення культурно-просвітницької роботи зі сприяння піднесення національної самосвідомості населення республіки.

Народний Рух України постав як інтернаціональна громадсько-політична організація, своєрідна форма вияву громадсько-політичної активності народу України, як діяльність, скерована на досягнення спільної мети, що могла б задовольнити усі національні меншини і етноси, що проживали в Україні. НРУ відіграв значну роль у формуванні міжнаціональної толерантності і взаєморозуміння.

У своєму розвитку Народний Рух України повторив долю аналогічних масових громадських організацій колишнього СРСР періоду перебудови. Усі вони, переважно, мали схожі моделі, гасла, соціальні бази. Їх потужність залежала не стільки від внутрішньої згуртованості, скільки від наявності не менш сильного об’єкту протидії, на якому фокусувався весь суспільний негатив. Невипадково після проголошення незалежності України і заборони комуністичної партії, дезінтеграційні процеси в НРУ набули незворотного характеру, що в політичних питаннях вилилося в протистоянні ліній І. Драча – М. Гориня та В. Чорновола, а в організаційно-структурних М. Поровського та В. Чорновола. Перемогу лінії В. Чорновола забезпечила потужна низова підтримка критично налаштованих до “нової” влади громадян, що в свою чергу зумовлювалася суперечливістю умов постановня незалежної Української держави в результаті політичних домовленостей між владою і

рухівською верхівкою, а не внаслідок виконання рухівської програми. Перетворення Народного Руху України в політичну партію парламентського типу завершило значною мірою пошук варіантів власного місця в суспільно-політичному житті незалежної Української держави.

Важливим аспектом діяльності НРУ була також турбота громадсько-політичної організації про екологічний стан України після трагедії на Чорнобильській АЕС у квітні 1986 р. У вересні 1989 р. на I-х Всеукраїнських Зборах Народного Руху України за перебудову (Установчому З'їзді НРУ), окрім питань демократизації і політичного суверенітету, самостійності економічної системи, наголошувалося на гостроті екологічних проблем, на потребі мінімізації наслідків аварії на ЧАЕС [17, с. 135].

Народний рух України проводив спільну роботу з іншими політичними партіями національно-демократичного спрямування у розв'язанні екологічних проблем і стану покращення здоров'я збереження українського населення. У цьому напрямку НРУ співпрацював із екологічною асоціацією "Зелений світ", Партією зелених України, із громадськими природоохоронними організаціями, зокрема у найбільш екологічно забруднених регіонах – на Донеччині, Придніпров'ї, Миколаївщині, Буковині, Тернопільщині, в Хмельниччині, в Криму [17, с. 137].

Суспільно-політичні, культурологічні та екологічні організації відіграли ключову роль у приверненні уваги суспільства до екологічних проблем наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. Проводячи конкретні цільові екологічні та захисні заходи, вони відіграли важливу роль у припиненні роботи багатьох екологічно шкідливих та небезпечних об'єктів всеукраїнського масштабу. Серед найвагоміших здобутків активної діяльності щодо збереження та оздоровлення навколишнього середовища і збереження здоров'я населення у зазначений період стала заборона на будівництво Чигиринської, Кримської атомних електростанцій в Україні [17, с. 140].

Дослідження історії виникнення і діяльності Народного Руху України показує, що в силу своєї природи і призначення масові суспільно-політичні партії, громадські організації і рухи є активними учасниками соціально-політичного життя. Вони можуть успішно функціонувати і, що важливо, розвиватися і діяти в конструктивному для суспільства напрямі тільки на основі дотримання національно-державницької ідеї з врахуванням досвіду історичного минулого в Україні, її традицій, на основі узгодження дій та інтересів. Тому громадсько-політичним рухам, партіям доцільно брати до уваги процес формування політичних об'єднань і груп, які можуть стати реальною силою у розв'язанні завдань внутрішньо- і зовнішньополітичного розвитку Української держави, а це, в свою чергу, значною мірою сприятиме стабільності громадсько-політичної обстановки, як винятково принципового і вагомого чинника в умовах зміцнення національно-державної незалежності України на сучасному етапі її становлення та розвитку.

Список використаних джерел

1. *Слюсаренко А. Г.* Нові політичні партії / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К.: Знання, 1990. – 48 с. 2. *Сучасні політичні партії та рухи на Україні.* – К., 1991. – 117 с. 3. *Литвин В. М.* Сучасні політичні блоки та об'єднання на Україні / В. М. Литвин // Політика і час. – 1991. – № 4. – С. 58–62. 4. *Базовкін Є.* Шляхи становлення, форми прояву багатопартійності / Є. Базовкін // Політика і час. – 1991. – № 10. – С. 40–46. 5. *Журавський В. С.* Україна політична: переступити через прірву / В. С. Журавський. – К., 1995. – 247 с. 6. *Богомаз К. Ю.* Політичні партії і громадські організації на Україні (друга половина 80-х – на початок 90-х років ХХ ст.). – К.: Укрвузполіграф, 1992. – 142 с. 7. *Гарань О. В.* Убити дракона (3 історії Руху та нових партій України) / О. В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – 200 с. 8. *Гончарук Г.* Народний Рух України: Історія / Г. Гончарук. – Одеса: Астропринт, 1997. – 378 с. 9. *Тиский М.* Історія виникнення Народного Руху на Волині / М. Тиский. – Луцьк: Ініціал, 2001. – 256 с. 10. *Бураковський О. З.* Рада Національностей Народного Руху України (1989–1999) / О. З. Бураковський. – Едмонтон – Альберта: Канадський ін-т українських студій, Альбертський університет, 1995. – 160 с. 11. *Бондаренко С.* Народний Рух України та його роль у національно-політичному житті наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття // Автореф. дис... кандидата іст. наук: 07.00.01. – Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2006. – 200 с. 12. *Бондаренко С.* Історичні передумови виникнення Народного Руху України в контексті відродження української державності / С. Бондаренко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль. – 2004. – Вип. 2. – С. 104–109. 13. *Громов А.* Неформальні: хто єсть хто? / А. Громов, О. Кузин. – М.: Мысль, 1990. – 269 с. 14. *Народний Рух України.* Всеукраїнські Збори (2; 1990; Київ) / Документи. – Нью-Йорк, Нью-Джерсі: Пролог, 1991. – 74 с. 15. *Національні процеси в Україні: історія і сучасність.* Документи і матеріали. – К.: Вища школа, 1997. – Ч. 1. – 583 с. 16. *Народний Рух України за перебудову.* Програма. Статут. – К.:

“Смолоскип”, 1989. – 40 с.; Народний Рух України: Документи і матеріали. – К., 1993. – 64 с. 17. Ковпак Л. Екологічні проблеми України у програмних документах та діяльності НРУ (кінець 1980-х – 1990-х років) / Л. Ковпак // Народний Рух України: історія, ідеологія та політична еволюція (1989–2009). Матеріали круглого столу, присвяченого 20-й річниці створення Народного Руху України за перебудову (Київ, 22 вересня 2009 р.). – Київ, 2010. – 155 с.

Сергей Бондаренко

**НАРОДНЫЙ РУХ УКРАИНЫ И ЕГО РОЛЬ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ
УКРАИНСКОГО НАРОДА В КОНЦЕ 80-Х – В НАЧАЛЕ 90-Х ГОДОВ XX ВЕКА**

В статье автор рассматривает основные аспекты деятельности Народного Руха Украины в контексте возрождения Украинского государства в конце 1980-х – начале 90-х годов XX века.

Ключевые слова: Народный Рух Украины, общественно-политическая жизнь, государствообразование, национальное возрождение.

Sergiy Bondarenko

**THE ROLE OF THE NARODNYI RUKH OF UKRAINE IN THE NATIONAL-POLITICAL LIFE
OF THE UKRAINIAN PEOPLE AT THE END OF THE 80-S – THE BEGINNING OF THE 90-S OF
THE XX CENTURY**

The article author studies activity of Narodnyi Rukh of Ukraine in the context of the Ukrainian national rebirth at the end of the 1980-s – the beginning of the 90-s of the XX century.

Key words: People’s Movement of Ukraine, political life, state formation, national revival.